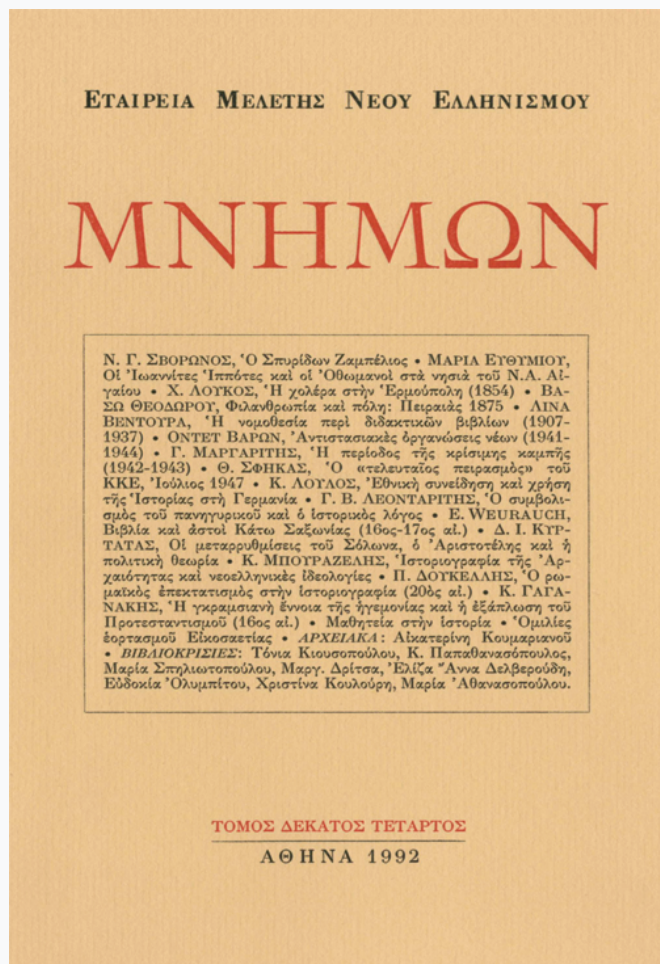

Μνήμων

Τόμ. 14 (1992)

Ο ΡΩΜΑΪΚΟΣ ΕΠΕΚΤΑΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΔΟΥΚΕΛΛΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.497](https://doi.org/10.12681/mnimon.497)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΔΟΥΚΕΛΛΗΣ Π. (1992). Ο ΡΩΜΑΪΚΟΣ ΕΠΕΚΤΑΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ. *Μνήμων*, 14, 237-245. <https://doi.org/10.12681/mnimon.497>

Ο ΡΩΜΑΪΚΟΣ ΕΠΕΚΤΑΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ 20^{ου} ΑΙΩΝΑ

Οι ρωμαϊκές κατακτήσεις και η δημιουργία τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἀποτελοῦν ἓνα προσφιλὲς γιὰ τοὺς ἱστορικοὺς θέμα ἔρευνας. Στὸ σημεῖωμα, ποὺ ἀκολουθεῖ, καταβάλλεται προσπάθεια νὰ παρουσιαστοῦν στὸ ἑλληνικὸ κοινὸ οἱ κύριοι ἄξονες τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν καὶ συνάμα οἱ περιπέτειες τοῦ φαινομένου, ποὺ ἀποκαλεῖται ρωμαϊκὸς ἱμπεριαλισμός, στὴ σύγχρονη εὐρωπαϊκὴ σκέψη. Καθὼς εἶναι ἀπόρροια ἄλλων δημοσιευμάτων, ὁ συγγραφέας θεωρεῖ ὅτι ἡ τεκμηρίωση τῶν γραφομένων ἐδῶ, καλύπτεται ἀπὸ τὴν παράθεση μιᾶς ἐπιλεγμένης βιβλιογραφίας στὸ τέλος τοῦ σημειώματος.

Συμβαίνει τὸ βασικὸ πρόβλημα στὶς σχετικὲς συζητήσεις καὶ δημοσιεύματα νὰ εἶναι αὐτὸ τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ἔννοιας τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ. Ἡ τρέχουσα σημασία τοῦ ὅρου αὐτοῦ ἐμφανίζεται στὰ τέλη τοῦ 19^{ου} αἰῶνα, στὰ πλαίσια τῆς σπουδαιότερης αὐτοκρατορίας τῆς ἐποχῆς, τῆς Βρετανικῆς, γιὰ νὰ δηλώσει ἓνα ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς, τὸ ὁποῖο χαρακτηρίζεται ἀπὸ συγκεκριμένους τύπους οἰκονομικῆς καὶ γεωγραφικῆς ἐπέκτασης. Ὁ ὅρος ἤδη τὸ 1902 φέρεται ὡς τίτλος μελέτης τοῦ Ἀγγλοοἰκονομολόγου J. A. Hobson, ἐνῶ 15 χρόνια ἀργότερα ὁ Λένιν δημοσιεύει τὸ γνωστὸ ἔργο: *Ὁ ἱμπεριαλισμός, ὑπέρτατο στάδιο τοῦ καπιταλισμοῦ*, ὅπου ἐκθέτει τοὺς δεσμοὺς καὶ τὶς σχέσεις ποὺ ἀναπτύσσονται ἀνάμεσα στοὺς βασικοὺς οἰκονομικοὺς συντελεστὲς ἐνὸς ἱμπεριαλιστικοῦ συστήματος καὶ τεκμηριώνει τὴν ἀναγκαιότητα καταγγελίας αὐτῶν ποὺ ἀσκοῦν ἱμπεριαλιστικὴ πολιτική.

Βέβαια, ἡ ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ τῆς Ρώμης ὑπογραμμίσθηκε πολὺ πρὶν νωρὶς ἀπὸ τὸ πόνημα τοῦ Λένιν. Οἱ χρόνοι τῆς Ἀναγέννησης, οἱ χρόνοι τοῦ Διαφωτισμοῦ, περίοδοι κατὰ τὶς ὁποῖες ἐπιχειροῦνται οἱ πρῶτες ἐννοιολογήσεις στὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμη, ἀναφέρονται συχνὰ στοὺς ἐπεκτατικούς πολέμους τῆς Ρώμης. Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ χρόνοι αὗτοι τρέφουν ἀπεριόριστο θαυμασμό γιὰ τὴ ρωμαϊκὴ, ὅπως καὶ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ, ἀρχαιότητα. Ἔτσι, ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς αὐθεντίας ποὺ ἀποτελοῦσε γιὰ τὴν ἐποχὴ αὕτὴ ἡ ἀρχαιότητα, ὁ ρωμαϊκὸς ἐπεκτατισμὸς κρινόμενος μὲ βάση τὶς συνέπειες καὶ τὰ ἀποτελέ-

σματά του, αποτελούσε πηγή υπερηφάνειας για τους Ευρωπαίους διανοητές, οι οποίοι άλλωστε θεωρούσαν εαυτούς κληρονόμους του ρωμαϊκού πολιτισμού. «Αν οι Ίσπανοί μετά την κατάκτηση του Περού και του Μεξικού άκολουθούσαν την αυτή με τους Ρωμαίους πολιτική, δεν θα είχαν υποχρεωθεί να καταστρέψουν τα πάντα για να διατηρήσουν τα πάντα», δηλώνει ο Montesquieu, που θαύμαζε ιδιαίτερα τον όρθολογισμό των Ρωμαίων. Βέβαια ο θαυμασμός αυτός δεν τον έμπόδισε να σημειώσει την κακοπιστία των Ρωμαίων, έναντι των πολιτικών δυνάμεων με τις οποίες συνήπταν συνθήκες ειρήνης και συμμαχίες. Κατά τον Montesquieu, οι συνθήκες συμμαχίας ένευχαν τις προϋποθέσεις που θα οδηγούσαν στην καταστροφή του κράτους, με το οποίο ή Ρώμη έρχόταν σε συμφωνία. Η πλεονεξία, ή μέθη των πρώτων νικών, είχαν αναιρέσει όποιοδήποτε ήθικό φραγμό και όδήγησαν τους Ρωμαίους σε ένα διαρκή πόθο ύποταγής των πάντων στους νόμους τους. Οι άμφίδρομες αυτές έκτιμήσεις άνήκουν στον Montesquieu, στον Bossuet, ένδεχομένως και σε άλλους της έποχής αυτής, που, ένω άναγνωρίζουν τις ύπερβολές της Δημοκρατίας, τις ύποβαθμίζουν παντελώς μπροστά στο τελικό άποτέλεσμα, που είναι μία *pax romana* προτιμητέα μις έλευθερίας έν μέσω άναρχίας.

Η ρωμαϊκή κυριαρχία έγγυάται την έλευθερία των έθνών. Ο ρωμαϊκός πολιτισμός είναι πιό έξελιγμένος άπό τεχνολογική και πνευματική άποψη· έπιπλέον, οι Ρωμαίοι χαρακτηρίζονται άπό άνώτερες ικανότητες, οι οποίες συχνά μορφοποιούνται στο πρόσωπο ένός μεγάλου άρχηγού, όπως ή περίπτωση του Καίσαρα με τους Γαλάτες, ή κατάκτηση των οποίων νομιμοποιείται στο όνομα της ιστορίας του πολιτισμού. Οι Ρωμαίοι δικαιούνται να κυριαρχούν και να κυβερνούν άλλους λαούς, γιατί άκριβώς έχουν τις ικανότητες να το πράττουν, ένω οι ήττημένοι δικαίως υπόκεινται στην δικαιοδοσία τους, καθώς ή ήττα τους άποτελεϊ την έκφραση της άνικανότητάς τους να έξασφαλίσουν άπό μόνοι τους το ιστορικό τους πεπρωμένο. Δεν είναι ο 18ος αιώνας, δεν είναι τα χρόνια του Διαφωτισμού που πρεσβεύουν αυτές τις άπόψεις, είναι ο 19ος αιώνας και πιό συγκεκριμένα ο μεγάλος Mommsen της *Römische Geschichte* δημοσιευμένης τα έτη 1854-1856.

Μπορεί ή νομιμοποίηση της άποικιακής πολιτικής των Ευρωπαίων του 19ου αιώνα να ήταν ζένη προς την ιδεολογία του Mommsen, ή νομιμοποίηση όμως των ρωμαϊκών κατακτήσεων, άπό αυτόν τον ίδιο συγγραφέα, με το επιχείρημα ότι ή κατάκτηση είχε πολύ περισσότερα θετικά άποτέσματα παρά άρνητικά, τον ταυτίζει με τους άποικιοκράτες της έποχής, καθώς αυτό το ίδιο επιχείρημα συνιστά την πρωτότυπη άξιωματική άρχή της άποικιοκρατικής πολιτικής της έποχής. Είναι ένδεικτικό ότι στους χαρακτηρισμούς που ο Γερμανός ιστορικός προσάπτει στους κατακτημένους άπό τους Ρωμαίους Κέλτες, «λαός που ψεύδεται και που όνειροπολεϊ, λαός αδύναμος αλλά τολμηρός, εύκολόπιστος, λαός πολιτικά άνίκανος» βρίσκουμε όλα τα στοιχεϊα που ή

άνθρωπολογική έπιστήμη τών καιρών προσήπτε στους ιθαγενείς τής 'Αφρικής και πού αιτιολογοῦσαν στά μάτια τών Εὐρωπαίων τήν ἀναγκαιότητα ἀνάληψης ἀποικιακῶν ἐπιχειρήσεων. Ἡ ἰδέα ἐνός ἀνώτερου πολιτισμοῦ παρέχει τὸ δικαίωμα κατάρκτησης καὶ ἀναδιοργάνωσης, ἀρκεῖ νὰ γίνεται σεβαστὸ τὸ *ius gentium*. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἀπόψεις εἶναι υἱοθετημένες ἀπὸ ἕναν φιλελεύθερο πολίτη τοῦ 19ου αἰώνα, ὅπως ὁ Mommsen, ὁ ὁποῖος εἶχε χάσει τὴν ἔδρα του στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Λειψίας ἐξ αἰτίας τῶν φιλελεύθερων ἰδεῶν του καὶ εἶχε συρθεῖ στὰ δικαστήρια γιὰ τὶς διαφωνίες του μὲ τὸν Βίσμαρκ.

Ἡ ἐπιθυμία, ἡ τάση νομιμοποίησης τῶν ρωμαϊκῶν κατακτήσεων μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς ἐξομίσωσης τῆς Εὐρώπης μὲ τὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, πού ἐξασφαλίζει τὴν εἰρήνη καὶ ἐκπολιτίζει τοὺς βαρβάρους, φαίνεται ἀκόμα καλύτερα στὸ λόγο πού ἀρθρώνουν οἱ ἱστορικοὶ τῶν ἀποικιοκρατικῶν δυνάμεων, οἱ ὁποῖες κυριαρχοῦσαν σὲ ἐδάφη, πού μερικὸς αἰῶνες νωρίτερα εἶχαν κατακτηθεῖ ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους. Ἡ Ἰταλία στὴ Λιβύη, ἡ Γαλλία στὸ Μαρόκο καὶ τὴν Ἀλγερία, κατοχύρωναν τὴν ἐκπολιτιστικὴ τους πολιτικὴ μὲ βάση τὸ ἱστορικὸ παρελθόν, πού γινόταν ἀντιληπτὸ κατὰ τὸν σαφέστερο τρόπο, μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἀρχαιολογικῶν δεδομένων, πού βρίσκονταν σ' αὐτὲς τὶς περιοχές.

Σιγὰ-σιγὰ ὅμως ἀρχίζει ἡ ἀντίστροφη μέτρηση στὴν τάση αὐτὴ τῆς ἐξομίσωσης Εὐρώπης - Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Νέοι παράγοντες ἐμφανίζονται, οἱ ὁποῖοι συμβάλλουν στὴν ἀποκόλληση τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἀπὸ μιὰ σύγχρονη τους πιθανὴ ἐφαρμογὴ καὶ ἀξιοποίηση τῆς αὐτοκρατορικῆς ἰδέας καὶ κυριαρχίας. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἀρχαιολογίας, τῆς ἱστορίας τῶν θρησκειῶν, ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐπιστημῶν ἐν γένει στὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰώνα διαφοροποιοῦν τοὺς τρόπους προσέγγισης τῆς Ρώμης· δὲν ὑπῆρχε πλέον ἄμεση ἀνάγκη στὸν ἱστορικὸ νὰ δικαιώσει ἢ νὰ ἐπιρρίψει εὐθύνες στὴ Ρώμη, πολὺ περισσότερο νὰ ταυτίζεται μαζί της. Ἀλλὰ βέβαια τὰ χρόνια αὐτὰ γνωρίζουν κάποιες ἄλλες καταστάσεις ἢ ζοῦν κάτω ἀπὸ τὴ σκιὰ ἀνακατατάξεων πού εἶχαν συμβεῖ στὸ ἄμεσο παρελθόν· χρειάζεται πλέον νὰ συνταχθεῖ μιὰ χρονολογικὴ συστοιχία τῶν ἱστορικῶν ἔργων πού διαπραγματεύονται τὸ θέμα μας καὶ γεγονότων, ὅπως ἡ ἐκκόλαψη τῶν διαφόρων ἐθνικιστικῶν κινήματων στὴν Εὐρώπη. Οἱ ἐθνικὲς συνειδήσεις ἀντλοῦσαν τὶς δυνάμεις τους ἀπὸ ἕνα παρελθόν κατὰ πολὺ μεταγενέστερο τοῦ ρωμαϊκοῦ παρελθόντος. Γιὰ τὰ ἐθνικιστικὰ κινήματα, ἡ ἰδέα καὶ μόνον τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῶν πολυεθνικῶν κρατικῶν μορφωμάτων ὑπενθύμιζε ἐθνικὲς καὶ πολιτιστικὲς καταπιέσεις. Τὰ ἔθνη πού προέκυψαν ἀπὸ τὴ διάλυση αὐτοκρατοριῶν, ὅπως τῆς αὐστροουγγρικῆς λόγου χάρι, ταυτίζονταν πολὺ περισσότερο μὲ τοὺς ἡττημένους ἀπὸ τὴ Ρώμη λαούς, ἢ τοὺς βάρβάρους καταστροφεῖς τῆς αὐτοκρατορίας, παρὰ μὲ τὸ μοντέλο τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Ἡ σύνδεση βέβαια τῆς νέας πολιτικῆς κατάστασης στὴν Εὐρώπη μὲ τὶς διαφοροποιημένες τάσεις στὴν ἱστοριογραφία δὲν εἶναι μιὰ σχέση αἰτίου - αἰτιατοῦ. Πρέπει νὰ συλλάβουμε τὶς ἐξε-

λίζεις, που παρατηρούνται στον ένα και στον άλλο τομέα συνολικά, γιατί η διασύνδεση αυτή άκριβως είναι μία σχέση αλληλοεπιδράσεων, η οποία στο σύνολό της αποτελεί μέρος των νέων ιδεολογικών ρευμάτων που επικρατούν στην Ευρώπη. Έννοείται βέβαια ότι δεν θεωρούμε, ότι επέρχεται μία ολοσχερής αλλαγή στην ιστοριογραφία του ρωμαϊκού επεκτατισμού. Οι καταβολές των ιστορικών ακόμα και του τέλους του 20ού αιώνα, άγονται πολύ πιο πριν από τις μεταβολές που συντελούνται στις αρχές του αιώνα. Κάτι τέτοιο θα γίνει αντιληπτό άλλωστε με την παράθεση ορισμένων παραδειγμάτων από τη σχετική βιβλιογραφία, στη συνέχεια.

Ένα δεύτερο στοιχείο είναι η ανακάλυψη νέων κόσμων, εξωτικών, ξένων προς τον κλασικό κόσμο. Η γένεση της εθνολογίας, η αποκάλυψη της τέχνης των νέων κόσμων και λαών, αλλά και οι πρόοδοι της προϊστορίας και της γλωσσολογίας επέβαλαν από τη μία πλευρά, μια διαφορετική θεώρηση του ανθρώπου, και από την άλλη, μία συγκριτική προσέγγιση των προβλημάτων του ρωμαϊκού επεκτατισμού, τα οποία μπορούσαν να συγγενεύουν με άλλα παρόμοια και να φωτίζονται έτσι από άλλες όπτικές γωνίες. Οι ανθρωπιστικές σπουδές και η λατρεία των λατινικών της κλασικής περιόδου δέχθηκαν ένα σοβαρό πλήγμα από την ανάπτυξη της γλωσσολογίας και τα ανοίγματα προς τα λατινικά της αρχαϊκής περιόδου. Η συγκριτική γλωσσολογία έδειξε ότι η λατινική γλώσσα είναι μάλλον πτωχή, συγκρινόμενη με άλλες ινδοευρωπαϊκές, και ότι η ίδια η δομή της παρακώλυε την εξέλιξή της. Τέλος, από τη στιγμή που η μαρξιστική θεώρηση των πραγμάτων, άλλοτε με σύνεση και άλλοτε χωρίς σύνεση, άγγιζε ζητήματα διακρατικών σχέσεων, πολέμου, εθνικής εξάρτησης, εμπλούτισε με άγνωστους ως τότε τρόπους ανάλυσης και επιχειρηματολογίας, τις κλασικές σπουδές. Θα μπορούσαμε ίσως να αναφερθούμε στο έργο δύο ιστορικών αυτής της εποχής, των οποίων η καταγωγή είναι ξένη προς τις χώρες με ιδιαίτερες κληρονομίες από την κλασική αρχαιότητα, και οι οποίοι χαρακτηρίζονται από ένα κοσμοπολίτικο πνεύμα και από έντονα ενδιαφέροντα για την οικονομία.

Ο πρώτος, ο M. Rostovtzev, αφιερώνει στην Social and Economic History of the Roman Empire του 1926, περιορισμένο αριθμό σελίδων στην ιστορία των δημοκρατικών χρόνων, αλλά είναι αρκετά σαφής ώστε να δηλώσει ότι η κατάκτηση της Ανατολής γνώρισε 4 φάσεις: 1) του προληπτικού πολέμου, 2) της ίδρυσης προτεκτοράτων, 3) των αγώνων για ανεξαρτησία, και 4) της οριστικής κατάκτησης. Δεν έμεινε ούτε στο χαρακτηρισμό των κατακτήσεων ως προσχεδιασμένων, ούτε στα επεκτατικά κίνητρα των Ρωμαίων δίνει ιδιαίτερη σημασία. Ο δεύτερος είναι ο Tenney Frank, που παραμονές του πρώτου πολέμου δημοσιεύει στη Νέα Υόρκη το βιβλίο του Roman Imperialism. Πρόδρομος σε πολλούς τομείς ο Frank, δεν διστάζει να λάβει υπόψη του τον οικονομικό παράγοντα στην άσκηση της επεκτατικής πολιτι-

κῆς τῆς Ρώμης. Διακρίνοντας διαφορετικὲς φάσεις, πιστεύει ὅτι τὰ συμφέροντα τῶν δημοσιῶνων δὲν βάρυναν στὴν ἄσκηση αὐτῆς τῆς πολιτικῆς παρὰ μόνον ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1ου αἰῶνα π.Χ. καὶ ἐξῆς. Ὡς τότε ἡ ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ ὀφειλόταν κυρίως σὲ λόγους ἀμυντικῶν-προληπτικῶν.

Ἡ συζήτηση γιὰ τοὺς παράγοντες καὶ τὰ κίνητρα τῆς ρωμαϊκῆς ἐπεκτατικῆς πολιτικῆς συνεχίζεται καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ Μεσοπολέμου καὶ τῶν χρόνων ἀμέσως μετὰ τὸν πόλεμο. Ὁ M. Holleaux, *Rome, la Grèce et les monarchies hellénistiques au IIIe siècle*, Παρίσι 1921, πρεσβεύει ὅτι ἡ Σύγκλητος ποτὲ δὲν εἶχε ἓνα σχέδιο κατάκτησης τῆς Μεσογείου. Ὁ πόλεμος καὶ οἱ κατακτήσεις τῆς ἐπιβλήθηκαν ἀπὸ ἐξωγενεῖς παράγοντες, παράγοντες ποὺ γενικὰ δὲν μπορούσε νὰ ἐλέγξει. Σχολιάζοντας τὶς ἀρχὲς τοῦ 2ου Μακεδονικοῦ πολέμου ὑποστηρίζει ὅτι ἡ πολιτικὴ τῶν Ρωμαίων ἐξαρτῶνταν ἀπὸ συγκυρίες καὶ ὅτι ἡ αὐτοκρατορία δὲν εἶναι παρὰ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν τῶν συγκυριῶν, χωρὶς τὶς ὁποῖες δὲν θὰ μπορούσε νὰ δημιουργηθεῖ καὶ νὰ ὑπάρξει. Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ τύχη, τὸ τυχαῖο περιστατικόν, υἱοθετήθηκε ἀπὸ πολλοὺς ἀγγλοσάξωνες ἱστορικούς, ὡς βασικὴ αἰτία τῆς ρωμαϊκῆς ἐπεκτατικῆς πολιτικῆς: ὁ Cary τὸ 1935, κατὰ ἓνα μέρος ὁ E. Badian τὸ 1964 ἢ ἀκόμα ὁ Errington, ποὺ τὸ 1971 γράφει ὅτι ἡ ἐξέλιξη τῆς Ρώμης σὲ αὐτοκρατορία ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα τυχαῖα περιστατικὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας. Εἶναι δύσκολο βέβαια νὰ ἀποδεχθεῖ κανεὶς ὅτι ἓνα κράτος ἐπεκτατικὸ καὶ ἡγεμονικὸ δρᾷ καὶ ἀποφασίζει χωρὶς νὰ λάβει ὑπόψη του τὶς ἐνδεχόμενες συνέπειες τῶν πράξεών του. Ἄν οἱ Ρωμαῖοι δὲν κατόρθωναν νὰ συνυπάρξουν μὲ τοὺς γείτονές τους μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ πόλεμοι ἦταν ἀναπόφευκτοι, ὅχι ὅμως τυχαῖοι. Παρ' ὅλα αὐτά, ἐπιχειρώντας μία συνολικὴ θεώρηση τῶν θέσεων ποὺ ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ ρωμαϊκὸς ἱμπεριαλισμὸς ἦταν ἓνα φαινόμενο ποὺ ὀφειλόταν στὴν τύχη, ὀδηγοῦμαστε στὴν ἀκόλουθη θέση: ὁ κύριος στόχος τῆς Ρώμης, ὅταν ἐπέκτεινε καὶ προωθοῦσε τὰ ὅριά της, ἦταν ἡ ἐνίσχυση τῆς δικῆς της ἀσφάλειας. Ἡ ἐπέκταση τῶν ὁρίων της ἦταν πράξη ἐννομῆς ἄμυνας. Ἡ αὐτοκρατορία της αὐξήθηκε ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον κάτω ἀπὸ τὸ βάρος ἀπειλῶν καὶ προκλήσεων ἑξώθεν. Ἐπομένως ἡ Ρώμη δὲν ὀδηγήθηκε στὴ συγκρότηση τῆς αὐτοκρατορίας πρὸς ἴδιο ὄφελος. Ἀποδεχόμεστε ἔτσι, ὅτι ἡ ἐπέκταση ἦταν αὐτοσκοπὸς καὶ ὅτι ἡ πραγματοποίησή της δὲν ἦταν τυχαία, οὔτε ὅμως καὶ προσχεδιασμένη· ἀντίθετα, οἱ αἰτίες τῶν ἐχθροπραξιῶν πρέπει νὰ ἀνιχνευθοῦν στὴν ἐχθρικὴ συμπεριφορὰ τῶν ἄλλων καὶ οἱ Ρωμαῖοι νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸ στίγμα ἐνὸς ἐπιθετικοῦ λαοῦ. Ἡ ἄμυνα λοιπὸν ἀνάγεται σὲ κυρίαρχο στοιχεῖο ποὺ ὑπαγόρευσε τὴ δράση τῆς ρωμαϊκῆς Συγκλήτου. Συμβαίνει ὅμως, τὰ ἱστορικὰ τεκμήρια νὰ μὴν εὐνοοῦν μία τέτοια ἄποψη. Οἱ συνθῆκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ Ρώμη συγκρούσθηκε μὲ τὸν Τάραντα, ἡ ἀποικιακὴ πολιτικὴ τῆς Ρώμης, δημιουργοῦν ἐκδηλές ἀντιφάσεις σ' αὐτοὺς ποὺ ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ Ρώμη θέλησε νὰ ἀσκήσει μία ἀμυντικὴ-προληπτικὴ πολιτικὴ.

Ἡ ἀνασυγκρότηση τῆς θεωρίας τοῦ ἀμυντικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ ἦλθε τὰ πρόσφατα σχετικῶς χρόνια ἀπὸ τὸν P. Veyne, σ' ἓνα μακροσκελὲς ἄρθρο του στὰ *Mélanges de l'Ecole Française de Rome* τοῦ 1975. Ὁ τίτλος, ἐνδεικτικὸς τῶν γενικότερων τοποθετήσεων ἐνὸς ὑπερκριτικοῦ καὶ σκεπτικοῦ ἀνθρωπιστῆ τῶν χρόνων μας: *Y-a-t-il eu un impérialisme romain?* Ὁ P. Veyne ἐπιδιώκει νὰ δείξει, ὅτι ὁ ρωμαϊκὸς ἱμπεριαλισμός, μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀναζήτησης τῆς ἡγεμονίας, ἦταν τὶς περισσότερες φορὲς ἄγνωστος στὴ ρωμαϊκὴ Σύγκλητο. Αὐτὸ ποὺ ἡ Ρώμη ἀποζητοῦσε ἦταν μία μονόπλευρη ἐλευθερία κινήσεων, τὴ δυνατότητα νὰ εἶναι μόνη στὸν κόσμος, γιατί τότε μόνο θὰ αἰσθανόταν πλήρη ἀσφάλεια. Μὲ μιὰ λέξη, ὁ λεγόμενος ρωμαϊκὸς ἱμπεριαλισμός, κατὰ τὸν Paul Veyne, ἦταν ἓνα εἶδος ἀρχαϊκοῦ ἀπομονωτισμοῦ. Λειτουργοῦσε σὰν μιὰ πολιτικὴ ρουτίνας μιᾶς ὀλιγαρχίας, χωρὶς φαντασία, ποὺ κάνει τὸν πόλεμο σχεδὸν μηχανικά, ὥπως οἱ διάφοροι δημόσιοι ὑπάλληλοι τοῦ σήμερα, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀναρωτιοῦνται ἀνω στοὺς σκοποὺς τοῦ θεσμοῦ, ἢ τῆς ὑπηρεσίας ποὺ ὑπηρετοῦν. Ἡ Σύγκλητος διεξάγει πολέμους χωρὶς νὰ ἀναρωτηθεῖ τὸ γιατί καὶ αὐτὸ ἐπειδὴ ὁ ἴδιος ὁ πόλεμος ἐνέχει τὴ συνέχισή του. Ἡ Ρώμη, κατὰ τὸν P. Veyne, δὲν γνώρισε τὸν ἱμπεριαλισμό, κατάφερε ὅμως νὰ κάνει τὸν πόλεμο τρόπο ζωῆς. Αὐτὸς ὁ τρόπος ζωῆς δὲν τῆς ἐπέτρεψε νὰ συλλάβει τὴ διεθνὴ διαβίωση, ὡς μία συμβίωση μὲ ἄλλα ἀνεξάρτητα κράτη. Ἡ Ρώμη δὲν ξέρει νὰ διαπραγματεύεται· θέλει πάντα νὰ ἐπιβάλλει τὶς δικές της ἀπόψεις. Δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι δὲν ἔχει τὴν ὑπομονὴ νὰ ζεῖ σὲ κλίμα ἰσορροπιῶν· ὁδηγεῖται σὸ νὰ διεξάγει προληπτικούς πολέμους. Ὑποπτεύεται τοὺς πάντες καὶ υἱοθετεῖ μιὰ ἐπιθετικὴ πολιτικὴ γιὰ νὰ διασφαλίσει τὴν ἀκεραιότητά της. «Πρόκειται γιὰ μιὰ αὐτοκρατορία τοῦ Κέντρου ὥπως τὸ Κράτος τῶν Τσάρων ἢ τῶν κινεζικῶν δυναστειῶν ποὺ ἀποζητεῖ νὰ φθάσει ὡς τὸν ἀνθρώπινο ὀρίζοντα, τοῦ ὁποῖου ἐξ ὀρισμοῦ ἀποτελεῖ τὸ Κέντρο». Ὁ ρωμαϊκὸς ἱμπεριαλισμός, λοιπόν, ἐξηγεῖται κατὰ τὸν P. Veyne, ἀπὸ τὶς νοητικὲς παραστάσεις ποὺ οἱ Ρωμαῖοι εἶχαν γιὰ τὸν Ἄλλο, γιὰ τὸν Ξένο.

Χωρὶς ἀσφαλῶς νὰ γίνεται ἀπόπειρα χρονολογικῆς καὶ ἐξαντλητικῆς βιβλιογραφικῆς παρουσίας τοῦ ζητήματος, μὲ τὸ ἄρθρο τοῦ P. Veyne φθάσαμε στὸ ἔτος 1975. Τὸ 1978 δημοσιεύεται στὸ Cambridge ἀπὸ τοὺς Garnsey καὶ Whittaker ἓνα συλλογικὸ ἔργο μὲ τίτλο *Imperialism in the Ancient World*, ἐνῶ τὸ 1984 δημοσιεύονται ἀπὸ τὴν American Academy in Rome τὰ Πρακτικὰ συμποσίου, ποὺ εἶχαν ὡς θέμα *The Imperialism of Mid-Republican Rome* (William Harris ἐκδότης). Ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ σημαντικὰ δημοσιεύματα, ἃς σταθοῦμε στὴ συμβολὴ τοῦ M. Finley. Πῶς εἶναι δυνατό νὰ προσεγγίσουμε τὴν ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ μιᾶς πολιτικῆς δύναμης; Λαμβάνοντας ὑπόψη τὴ στενὴ ἔννοια τοῦ ὅρου καὶ μόνο; Εἶναι οἱ διαφορὲς ἀνάμεσα στὶς λεπτὲς παραλλαγὰς ὅρων ὥπως *imperium*, *ἀρχή*, *ἡγεμονία*, ἐνδεικτικὲς πραγμάτων; Πότε ἡ ἄσκηση ἐξουσίας ὀρίζεται ὡς ἱμπεριαλιστικὴ καὶ ποιὲς εἶναι

οἱ σχέσεις ποὺ ἀναπτύσσονται ἀνάμεσα στὸν κυρίαρχο καὶ τὸν ὑποτελή; Σὰν ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα αὐτά, ὁ M. Finley παρουσιάζει ἕναν ἱεραρχημένο κατ'ἀλόγο πιθανῶν σχέσεων, ὁ ὁποῖος καλεῖται νὰ βοηθήσει στὴ μέτρηση τῶν ἐντάσεων ἢ τῶν ἀποστάσεων ποὺ ἀναπτύσσονται σὲ μιὰ σχέση ἐξάρτησης. Διακρίνει ἔξι δυνατὰ ἐπίπεδα ἄσκησης ἐξουσιαστικῆς πολιτικῆς μιᾶς δυνάμεως, εἴτε αὐτὴ εἶναι πολυάνθρωπο κράτος, εἴτε εἶναι μιὰ ὁποιαδήποτε συγκροτημένη κοινότητα ἀνθρώπων, ἐπὶ μιᾶς ἄλλης ομάδας ἀνθρώπων. Τὰ ἐπίπεδα αὐτὰ εἶναι:

1. ἄρση ἐλευθερίας κινήσεων
2. πολιτικὴ παρέμβαση
3. ἐπιβολὴ παροχῆς ὑποχρεωτικῶν ὑπηρεσιῶν
4. ἐπιβολὴ φόρου
5. δήμευση γαιῶν ἢ ἀναγκαστικὸς ἐκπατρισμὸς
6. λοιπὲς μορφὲς οἰκονομικῆς ἐκμετάλλευσης ἢ ὑποτελείας.

Μποροῦμε νὰ χρησιμοποιοῦμε τὸ μοντέλο αὐτὸ γιὰ τὰ ρωμαϊκὰ πράγματα; Ὁ ἴδιος ὁ εἰσηγητὴς τοῦ τὸ προτείνει, γράφοντας γιὰ τὸ *imperium atheniensium* τοῦ 5ου αἰῶνα. Ἡ υἱοθέτησή του ὅμως, ὡς τρόπου προσέγγισης τοῦ ζητήματος ποὺ μᾶς ἀφορᾷ, θέτει ἀμέσως τὸ πρόβλημα τῆς ἀξιολόγησης μιᾶς πολιτικῆς μὲ βάση τὰ κίνητρα καὶ τοὺς στόχους ποὺ οἱ παράγοντες τῆς ἐποχῆς εἶχαν ἐπιλέξει συνειδητά. Κατὰ τὸν Finley τὰ κίνητρα μιᾶς πολιτικῆς δὲν ἀποτελοῦν κριτήριο προσδιορισμοῦ καὶ χαρακτηρισμοῦ τῆς. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ κατακτητὲς σπάνια φροντίζουν νὰ διασαφηνίσουν τὰ κίνητρά τους, κυρίως ὅταν πρόκειται γιὰ ἐπιχειρήσεις ἐδαφικῶν ἐπεκτάσεων. Ὁ Louis Faidherbe, ἀπὸ τοὺς σχεδιαστὲς τῆς γαλλικῆς ἀποικιοκρατικῆς πολιτικῆς στὴν Ἀφρική, ἔλεγε ὅτι: «Τὰ κίνητρά μας εἶναι ἀγνὰ καὶ εὐγενικὰ, ἡ ὑπόθεσή μας δίκαιη», ἐνῶ ὁ τελευταῖος Κάιζερ λίγο πρὶν τὸν πόλεμο ὑποστήριζε ὅτι τὸ ἰδανικὸ τοῦ εἶναι ἡ ἐπικράτηση τῆς εἰρήνης στὸν κόσμο.

Ὑπάρχει ἐπομένως ἕνα χάσμα ἀνάμεσα στὴν *a posteriori* ἀνάλυση τῶν στόχων μιᾶς κατακτητικῆς πολιτικῆς καὶ τὸ λόγο νομιμότητος ποὺ ἀρθρώνει ὁ κατακτητὴς καὶ ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ ἐκφρασθεῖ ποικιλοτρόπως: ὡς ἐκπολιτιστικὴ δύναμη, ἐπεὶδὴ ἡ ἐθνικὴ ἀκεραιότητα δέχεται ἀπειλὲς κ.ἄ. Ὁ φόρος, γιὰ παράδειγμα, ποὺ ἐπέβαλαν οἱ Ἀθηναῖοι στοὺς συμμάχους τοὺς προβαλλόταν ὡς ἀπαραίτητος γιὰ τὴν προστασία τους ἐναντι τῆς Περσικῆς ἀπειλῆς. Ἡ ἐλευθερία, ἡ αὐτονομία, ἡ ἀνεξαρτησία εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ δῶρα ποὺ προσφέρουν οἱ κατὰ καιροὺς ἡγεμονιστὲς στοὺς ἀκούσιους ἢ ἐκούσιους ὑποτελεῖς τους. Βέβαια, ὅσον ἀφορᾷ τὰ κίνητρα τοῦ ρωμαϊκοῦ ἐπεκτατισμοῦ, ἔχουμε κάποια ἐπιπρόσθετα στοιχεῖα. Οἱ Ρωμαῖοι ὑποστήριζαν ὅτι κάθε πόλεμος εἶναι δίκαιος ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ δὲν γίνεται μὲ στόχο τὴν ἀναζήτηση λείας καὶ μόνο. Ὁ Κικέρων ὀρίζει ὅτι *iustum bellum* εἶναι ὁποιοσδήποτε πόλεμος ποὺ γίνεται

για έκδίκηση και για εκδίωξη του ἐχθροῦ ἀπὸ τὰ πάτρια ἐδάφη. Ὁ A. Piganiol ἔδειξε ὅμως ὅτι στὴν πραγματικότητα *iustum bellum* γιὰ τοὺς Ρωμαίους εἶναι ὁποιοσδήποτε πόλεμος κηρύχθηκε σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τοῦ *ius maiorum*. Σ' αὐτὴ τὴν κατεύθυνση δὲν εἶναι ἄστοχο νὰ ἀναφερθεῖ ὁ μιλιταριστικὸς χαρακτήρας τῶν παραδόσεων τῆς ἀρχαίας Ρώμης, ὅπως ἡ προσευχὴ τῶν τιμητῶν γιὰ τὴν ἐπέκταση τῆς Ρώμης [Val. Max, 4, 1, 10] ἢ ἡ ἀρχὴ σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ pomerium τῆς πόλεως Ρώμης δὲν μπορούσε νὰ ἐπεκταθεῖ παρὰ μόνο ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ ἐπέκτειναν τὸ imperium τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Ἐπομένως καθίσταται δύσκολο νὰ ἐπιμείνουμε σ' ἓνα προληπτικὸ χαρακτηριστὶκὸ τοῦ ρωμαϊκοῦ ἱμπεριαλισμοῦ. Ἀλλωστε, ἰσχύει στὴ ρωμαϊκὴ, ὅπως καὶ στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα ὁ *laus imperii*, ἡ ἀρετὴ, ὁ ἔπαινος τῆς ἐξουσίας, μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἀρχαία πεποίτηση, ποὺ βρίσκεται στὸν Θουκυδίδη ἀλλὰ καὶ στὸν Πολύβιο, ὅτι εἶναι φυσικὸ, ὁ δυνατὸς νὰ ἐξουσιάζει τὸν ἀδύνατο.

Δὲν ὀδηγοῦμαστε βέβαια στὴν ἐξομοίωση μιᾶς ἱμπεριαλιστικῆς πολιτικῆς μὲ ἓνα «φυσικὸ» φαινόμενο, ποὺ θέλει τὸν ἰσχυρὸ νὰ καταπιέζει τὸν ἀδύναμο. Κάτι τέτοιο θὰ ὀδηγοῦσε στὴν ὑποταγὴ τῆς ἱστορικῆς ἀνάλυσης στὸ ἀντικείμενο μελέτης καὶ θὰ κατέληγε στὸ νὰ κοσμήσουμε μὲ ποικίλα κοσμητικὰ ἐπίθετα τὸν ὅρο ἱμπεριαλισμός, νὰ τὸν χαρακτηρίσουμε ὡς ἡγεμονικὸ, μιλιταριστικὸ κλπ., στὴν προσπάθειά μας νὰ ἐλέγξουμε τὸ σύνολο τῶν ἱστορικῶν δεδομένων. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι κινδυνεύουμε νὰ καταποντίσουμε τὸ γενικὸ μέσα στὸ εἰδικό, νὰ χάσουμε τὴν ἐπαφὴ μὲ τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα πρὸς ὄφελος τῶν ἐπιφανειακῶν δεδομένων καὶ κυρίως πρὸς ὄφελος τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο τὰ δεδομένα αὐτά, οἱ ἱστορικὲς μαρτυρίες, μᾶς ἔχουν κληροδοτηθεῖ. Ἀπαιτεῖται ἐπομένως μιὰ μέθοδος ποὺ νὰ ἀκολουθεῖ βῆμα πρὸς βῆμα τὴ δυναμικὴ τῶν κατακτήσεων, τὴ μιὰ φάση μετὰ τὴν ἄλλη καὶ κυρίως νὰ ἀποφεύγει τὶς *a posteriori* κρίσεις μιᾶς πολιτικῆς.

Εἶναι ἀπαραίτητο, στὸ τέλος αὐτῆς τῆς ἀνακοίνωσης, νὰ ριψοκινδυνεύσουμε ἓναν ὀρισμὸ τῆς ἱμπεριαλιστικῆς πολιτικῆς; Ἴσως θὰ μπορούσαμε νὰ ἀκολουθοῦσαμε τὴν ἄποψιν τοῦ D. Musti, ὁ ὁποῖος ἐννοεῖ τὸν ἱμπεριαλισμὸ ὡς τὴν τάση γιὰ ἐγκαθίδρυση μιᾶς κυριαρχίας, ἡ ὁποία συνοδεύεται ἀπὸ ἐκμετάλλευση, ἢ ἀκόμα τοῦ M. Finley, ὁ ὁποῖος τὴ διατυπώνει ὡς ἐξῆς: «τάση ἐνὸς κράτους νὰ ἐπιβάλλει τὴν ἐξουσία του πάνω σὲ ἄλλα γιὰ δικό του ὄφελος».

Ἄν ὁ οικονομικὸς παράγων ἔχει εἰσέλθει, ἐδῶ καὶ ἀρκετὸ καιρὸ, στὴ σχετικὴ προβληματικὴ, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν εἶναι ἀπὸ ὅλους ἀποδεκτὸς ἢ ὄχι, ἓνα ἄλλο στοιχεῖο εἶναι σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸν ἀπὸ τὶς σχετικὲς συζητήσεις: ἡ δουλεία. Συχνὰ δὲν γίνεται ἀντιληπτὴ ἡ ἀναγκαιότητα σφαιρικῆς σύλληψης τῶν ἐπιμέρους παραμέτρων· ἡ κατάκτηση, ἡ λεία, ὁ *ager publicus*, τὸ ἐμπορικὸ κεφάλαιο μελετῶνται ὡς αὐτόνομες πραγματικότητες. Κι ὅμως οἱ διάφορες αὐτὲς παράμετροι εἶναι ἄρρηκτα δεμένες μεταξύ τους. Οἱ νοητικὲς παραστάσεις τοῦ Ἄλλου γιὰ παράδειγμα, ὀδηγοῦν, ἢ τουλάχιστον δὲν ἀπο-

τρέπουν τὴν ὑποδούλωσή του. Ἀλλὰ μιὰ νοητικὴ παράσταση δὲν ἀρκεῖ ὡς προϋπόθεση οἰκαιοποίησης τῆς δυνάμεως ἐργασίας τοῦ δούλου. Ἡ ἀνάπτυξη ἐνὸς δουλο-ἐπεκτατικοῦ πλέον τρόπου παραγωγῆς ἀντλεῖ δυνάμεις ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν κοινωνία ποὺ τὸν ἔχει δημιουργήσει καὶ ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς συνθῆκες ποὺ προσέχουν κατὰ τὰ πρῶτα στάδια τῆς ἐξέλιξής του.

Ἑνδεικτικὴ βιβλιογραφία

Κατὰ κύριο λόγο τὶς πρόσφατες μελέτες τοῦ Z. Yavetz, «Towards a further step into the study of Roman Imperialism», καὶ τῆς E. Hermon, «Gouvernants et gouvernés: Regard rétrospectif et prospectif dans l'étude de l'Empire romain durant la République», ποὺ δημοσιεύονται στὸ: *Gouvernants et Gouvernés dans l'Imperium romanum*, Actes du Colloque tenu à l'Université de Laval - Μάιος 1989, Cahier des Études Anciennes, XXVI, 1991. Ὁμοίως, Ed. Frézouls, «Sur l'historiographie de l'impérialisme romain», *Ktema*, 8, 1983, 141-162, καὶ τὸ εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα τῶν P. Garnsey - C. R. Whittaker, *Imperialism in the Ancient World*, Cambridge 1978, ὅπως καὶ στὸ σύνολο τῶν μελετῶν ποὺ περιλαμβάνονται σ' αὐτὸν τὸν τόμο. Βλέπε ἐπίσης τὸ βιβλίο τοῦ D. Musti, *Polibio e l'imperialismo romano*, Νάπολη 1978. Ἀπαράιτητη ἢ παραπομπὴ στὸ: A. P. Thornton, *Doctrines of Imperialism*, Νέα Ὑόρκη 1965.

Χρήσιμα ἐπίσης τὰ ἀκόλουθα:

- E. Badian, *Roman Imperialism in the late Republic*, Νέα Ὑόρκη 1968.
 M. Benabou, *La résistance africaine à la romanisation*, Παρίσι 1975.
 P. A. Brunt, *Italian Manpower, 225 B.C.- 14 A.D.*, Ὁξφόρδη 1971.
 P. S. Derow, «Polybius, Rome and the East», *JRS*, 1979, 1-15.
 R. M. Errington, *The dawn of empire: Rome's rise to world power*, Λονδίνο 1971.
 Tenney Frank, *Roman Imperialism*, Νέα Ὑόρκη 1914.
 W. Harris, *War and Imperialism in Republican Rome 327-70 B.C.*, Ὁξφόρδη 1979.
 W. Harris (ed.), *The Imperialism of Mid-Republican Rome*, American Academy in Rome, Ρώμη 1984.
 M. Holleaux, *Rome, la Grèce et les monarchies hellénistiques*, Παρίσι 1921.
 K. Hopkins, *Conquerors and Slaves*, Cambridge 1978.
 A. Lintott, «What was the Imperium Romanum», *Greece and Rome*, 1981, 1, 53-67.
 J. A. North, «The Development of Roman Imperialism», *JRS*, 1981, 1-9.
 A. N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy in the East, 168 B.C. to A.D. 1*, Λονδίνο 1984.
 P. Veyne, «Y a-t-il eu un impérialisme romain?», *MEFRA*, 1975, 2, 793-855.
 R. Werner, «Das Problem des Imperialismus und die Ostpolitik im zweiten Jahrhundert v. Chr.», *ANRW*, I, 1, 1972, 501-563.